

סימן רצג - זמן צאת השבת

א. צריך ליזהר מאד מלעשות מלאכה עד לאחר צאת השבת, ויזהר שלא יעשה מלאכה עד שיצא הספק מלבו, שכבר הגיע זמן צאת הכוכבים. (א)

ב. המנהג לגבי זמן צאת השבת בכל ערי הארץ הוא בערך לאחר כעשרים דקות אחר השקיעה. וטוב להוסיף מחול על הקודש עד כחצי שעה אחר השקיעה. וזמני צאת השבת המתפרסמים בלוחות רבים, אין להם כל יסוד בהלכה, שאינם לא לפי שיטת הגאונים [שלדעת מרן הוא י"ג דקות וחצי בשעות זמניות. ולדעת האומרים שהמיל הוא כ"ד דקות, זמן צאת הכוכבים הוא י"ח דקות אחר השקיעה בשעות זמניות]. ולא לפי שיטת רבינו תם, שסובר שזמן צאת הכוכבים הוא שבעים ושתיים דקות אחר השקיעה בשעות זמניות. ואף על פי שהמנהג בכל המקומות להקל כדעת הגאונים, הסוברים שאחר י"ג דקות וחצי [בשעות זמניות], מהשקיעה הנראית, הוא כבר לילה, וכן המנהג לגבי ברית מילה, מכל מקום ראוי ונכון מאד שכל ירא שמים והחרד לדבר ה', יחמיר על עצמו שלא לעשות מלאכה עד שיעברו שבעים ושתיים דקות [בשעות זמניות], אחר השקיעה שלנו, וכדעת רבינו תם רוב הראשונים ומרן השלחן ערוך. ומצוה לפרסם דבר זה. אולם יש לומר את הדברים בניחותא, כדי שיקבלו ממנו. וכן יש ליזהר בכל זה גם במוצאי יום הכפורים דהוי מדאורייתא. אבל בשאר צומות שהם מדרבנן אין צריך להחמיר ולהמתין לזמן רבינו תם. (ב)

שלא לעשות מלאכה עד צאת השבת בודאי

(א) כן כתב רבינו יונה בריש מסכת ברכות, וכ"ה בטור ובש"ע (סי' רצג ס"ב), שצריך ליזהר מלעשות מלאכה עד שיראו ג' כוכבים קטנים, ולא יהיו מפוזרים אלא רצופים. וביום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו. וכיון שאין אנו בקיאים בין כוכבים גדולים לכוכבים קטנים, לכן לא יסמוך על ראיית הכוכבים בלבד. וע"ש בב"י שמבואר, דזמן צאת השבת הוא אף כשיש כוכבים מפוזרים, ורק משום תוספת שבת אין עושים מלאכה עד שיהיו ג' כוכבים קטנים ואינם מפוזרים. וראה בהערה דלהלן.

קטן שנעשה לבר מצוה במוצאי שבת

וקטן שנעשה לבר מצוה במוצ"ש, לכאורה כיון שלא היה חייב בשמירת השבת מה"ת, ורק מתורת חינוך ^[מדרבנן] גם אינו חייב בתוספת שבת מה"ת, דבפשטות תוספת שבת הוא מחמת יום שעבר, וכיון דבשבת היה פטור מן התורה, כן הוא לגבי התוספת. אלא שבישועות יעקב (א"ח סי' תרח סק"א) כתב, דכיון דבשבת היה יום שעבר, אלא שהוא מחמת שלא היה גדול עדיין לכן לא נתחייב בו, מחוייב הוא כשנעשה גדול לקיים תוספת שבת, הא למה הדבר דומה, לשיטת הפוסקים דחשבינן שנות הגדלות מעת לעת

[שאלות דרב אחאי גאון ועוד], אם נעשה לבר מצוה באמצע יום השבת, היעלה על הדעת שמותר לעשות מלאכה בשבת עצמה מה"ת, וה"ה בזה לענין תוספת שבת. ע"ש. אלא דיש מקום לחלק בזה, דלשיטת השאלות אין הכי נמי כיון דשמירת שבת שייך רק על השבת כולה, ולא שייך לשמור שבת לחצאין, לפיכך בודאי דמחוייב הוא לשמור את השבת כבר מליל שבת, שמאחר ולמחרת יהיה חייב מה"ת בשמירת השבת, מחוייב כבר עתה לדאוג ששמירה זו תהיה מושלמת. משא"כ לענין תוספת. וי"ל עוד.

זמן צאת השבת - ואם הזמנים שבלוחות נכונים

תשע"ג עמוד תקסה). ובילקו"י על הלכות פורים (מהדורת תשע"ג עמוד תתמא). ראה שם באורך כל השיטות בזה.

ונחזור על עיקרי הדברים בקיצור, דהנה בגמ' (שבת לד:) מובא מחלוקת בשיעור זמן ביה"ש שדינו כספק יום. לדעת רבי יהודה שם, שיעור זה הוא כשיעור מהלך ג' רבעי מיל. ושיעור מיל הוא אלפיים אמה. ולדעת ר' יוסי ביה"ש הוא כהרף עין, זה נכנס וזה יוצא, ועד כדי מהלך ג' רבעי מיל לאחר השקיעה, הוא יום, וזמן מועט לאחר מכן, כדי מהלך כחמישים אמה, מגיע זמן ביה"ש, שהוא כהרף עין. ומסקנת הגמ' (שם לה:) דהלכה כדברי שניהם להחמיר.

ובשו"ת תה"ד כתב, ששיעור מהלך מיל הוא י"ח דקות. והובא בב"י (יו"ד סימן ט). וכ"ד רס"ג בסידורו, והראב"ה, והמאירי, והרא"ה ומרן בש"ע (סימן תנט), והרמ"א (סימן רסא). וכ"ה דעת הלבוש והב"ח, הש"ך, הא"ר. וכן פסקו הבא"ח. ולפ"ז שיעור מהלך ג' רבעי מיל הוא י"ג דקות וחצי. אולם מהרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ג דפסחים) מבו' ששיעור מיל הוא שני חומשי שעה, שהם 24 דקות. וכ"ד רע"ב והגר"ז ועוד אחרונים. ולפ"ז שיעור מהלך ג' רבעי מיל הוא י"ח דקות. ונכון לחוש לשיטה זו. ושיעור זה הוא בשעות זמניות, ובימות הקיץ שהימים הם ארוכים, זמן ביה"ש ארוך יותר, ולכן כעבור י"ח דקות אחר השקיעה הוא ודאי זמן צאה"כ לדעת ר' יהודה, ולאחר מכן יש להוסיף עוד כדקה כדי לחוש לדעת ר' יוסי. וא"כ כשעברו קרוב ל-20 דקות לאחר זמן השקיעה, הוא זמן צאה"כ.

ודעת רזה"פ ומרן שיש דין תוספת מחול על הקודש גם בשבת ויו"ט, הן בכניסת השבת והן ביציאתה. ולכן מצד הדין זמן צאת השבת עם התוספת הוא כמה דקות אחר זמן צאה"כ, ונוהגים להוסיף מחול על הקודש עד כחצי שעה לאחר השקיעה, וכמ"ש בחס"ל (אות ב'), שהוא קרוב לחצי שעה אחר י"ב שעות. והובא בכה"ח (אות ה). והביא מכה"ח פלאג' (סי' לא אות ו) שהזהיר שלא להדליק עד שיהיה שעה ורביע מהלילה, או עד שעה ומחצה. ע"ש. וכ"כ במשנ"ב (סימן רסא ס"ק כב).

ולגבי צאת השבת בארצות הצפון שבימות הקיץ הארוכים לילה כיום יאיר כחשיכה כאורה, ראה בשו"ת מנחת אלעזר ח"ד (סימן מב). וע"ע בביאורי הגר"א (סי' רסא, הובא בביה"ל ד"ה מתחילת, וד"ה שהוא) שהזמנים שנאמרו בש"ס היינו לפי אופק בבל או אר"י, אבל במדינותינו ביה"ש מתארך יותר. וכן י"ל שהגמ' מיירי דוקא בזמן ניסן או תשרי אבל בזמן ילקוט יוסף - שבת א-ד / יוסף, יצחק בן עובדיה {עמוד 744} (3193)

אחר הכל משתנה לפי הענין, ובימי הקיץ הבה"ש מאריך יותר. ע"ש. ועי' בשו"ת יביע אומר ח"ז (עמ' קכ) שכ' שלא נראה לחלק במקומות בד"ז. וא"כ ה"ה י"ל שאין לחלק בזמנים בזה, דא"כ נתת דברך לשיעורים, אלא דין הגמ' נאמר לכל הזמנים.

וראה בשו"ת יבי"א ח"ז (סי' מא סק"ז) להשיב ע"ד הרי"מ טוקצינסקי בס' ביה"ש (דף מ"ט) שבזה"ז רק לאחר כ"ה דקות הוא לילה ודאי, כיון שרק אז נראים ג' כוכבים. אבל באחרונים הנ"ל מבואר שאין אנו בקיאים כלל בסימנא דכוכבים. וכן נראה מהתוס' (שבת לה. ד"ה תרי, ופסחים ב.) שהקשו במה פליגי אמוראי בזמן ביה"ש, ניחזי אנן דהוי לילה בשעת יציאת הכוכבים. ותירצו דדוקא בכוכבים גדולים הוא לילה, ובבינונים הוא ביה"ש, וא"כ בזה פליגי מתי הוא כוכבים בינונים ומתי הו' גדולים. ע"כ. וכ"כ בחי' הרשב"א שעיקר השיעור תלוי בכוכבים, אלא שאין אנו בקיאים בכוכבים, ולכך נתנו שיעור דעד שהכסף העליון. ע"ש. ומבואר שאין אנו בקיאים כלל בשיעורא דכוכבים, ולכך נתנו לשיעורא דהכסף התחתון וג' רבעי מיל. ודלא כביאה"ל והגר"א שהעיקר תלוי בשיעורא דכוכבים. אמנם עי' במאירי (ד"ה ונחזור) שכתב בתחילה על קו' התוס' שי"ל דאיה"נ אין הלכה כהך ברייתא דכוכבים, כיון שזהו סותר לשיעורא דג' רבעי מיל. אבל לאחר מכן כתב המאירי וז"ל: ומגדולי המחברים נראה שהלכה כשיעורא דכוכבים, ושמא ראיית ג' כוכבים והכספת העליון א' הוא, ומתוך שאין הכספת עליון ותחתון ניכרת להמון, נתן להם סי' בראיית ג' כוכבים בינונים. ע"כ. וא"כ אדרבה משמע דאנן בקאי' בשיעורא דכוכבים. מ"מ י"ל דהיינו בזמן התלמוד, אבל בזה"ז בעי' שיהיה דוקא זכי הראות, וכמ"ש בש"ע הרב, דאין אנו בקיאים מה הגדר דבינוני וגדול.

והנה בשו"ת אול"צ יו"ד (סי' י) כתב בתינוק שנולד בע"ש, שאין להקל למולו בשבת, אלא רק אם נולד לאחר כ"ז דקות מהשקיעה, שאז הוא לילה ודאי. ולא סמכי' להקל מכ' דקות. וז"ל: ויש להסתפק בזמנינו מהי השקיעה האמורה בגמרא, אם בשעה שגלגל חמה שוקע ונעלם מעינינו, או דילמא כל זמן שהאדמומית נראית במערב עדיין יום הוא, ורק כשהאדמומית תעלה למעלה הוא זמן השקיעה, לכן אפי' נולד אחר י"ג דקות ומחצה (שיעור ביה"ש לפ"ד מין שמיל הוי י"ח דקות), אין מלין אותו. ובאו"ח (סי' כ) ביאר דבריו, שאם השקיעה הוי כשמחשיך במערב, א"כ ביה"ש מתחיל כ"ה-14 דקות אחר השקיעה

שהחמה שקעה, ונמשך עד 13 דקות אחרי כן, דהיינו בסך הכל כ-25-28 דקות אחר השקיעה שלנו, שהוא זמן צאה"כ הנראה לעינינו. וולפ"ז במילי דאורייתא יש להחמיר כדעת הרמב"ם שג' רבעי מיל היו י"ח דקות, וא"כ רק לאחר 32 דקות מהשקיעה היו לילה ודאי. ושור"ר בשש"כ ח"ב (פמ"ד המ"ה) שהביא מאמרי יושר שהחזו"א היה מיקל בנולד ל"ה דקות אחר השקיעה. ע"ש. ויש לבאר דאזיל כנ"ל. וע"ע בטה"ב ח"ב (עמ' רצג) בד' החזו"א. ע"ש. ולפ"ז כתב להקל להתפלל מנחה עד כ"ז דקות מהשקיעה, ועדיף מתפילה ביחיד קודם השקיעה. עכ"ד.

וביבי"א ח"ז (ס"ס מא) כתב דבפשטות האול"צ נמשך אחרי הרי"מ טיקוצינסקי הנ"ל, וכבר נתבאר לדחותו כנ"ל. ונאין לפרש דכונתו כהגר"א שהשיעור הנאמר בגמרא לא שייך לזמן הזה. דהוא כתב להסתפק מה היא השקיעה האמורה בגמרא.

ומ"ש האול"צ שמונים לביה"ש משעה שהחשיך התחתון, כתב ביבי"א (בסוף הסי') להעיר שבגמ' (לד:) מבואר שביה"ש מתחיל מיד לאחר השקיעה, וברבינו ניסים גאון ורבינו אברהם בן הרמב"ם מבואר ששקיעת החמה היינו מזמן שגלגל החמה שוקע ונעלם מעינינו, ולא משעה שהחשיך. וכן מבואר ברבינו פרחיה ששקיעה היינו מלשון צלילה. וכ"כ הביאה"ל (סי' רסא ד"ה מתחת) שמיד לאחר השקיעה מתחיל ביה"ש. ועוד כתב להעיר שבגמ' מבואר שמשעה שהשמש שוקעת עד שהכסיף התחתון היו שיעור פלגא דדנקא, דהיינו א' מי"ב במיל, ובשיעור

זה לא פליגי רבה ור' יוסף, אלא פליגי רק אם שיעור זה הוא יום או לילה. נוכ"כ בנמוקי הגר"ב (לה). ע"ד המהר"ם שאין מחלוקת בין רבה לר' יוסף בשיעור הזמן שבין השקיעה לצאה"כ. ע"ש. וא"כ מבואר דלא כהאול"צ שכתב שיש הפרש כ"ד דקות ביניהם. ולפיכך אין לחוש כלל לד' האול"צ בזה, ואין להקל במנחה לאחר י"ג דקות וחצי, אע"ג דהוי מילי דרבנן. עכ"ד.

ולכאורה בלא"ה יש לתמוה ע"ד האול"צ דמה שנסתפק בזמן השקיעה, זהו גופא המחלוקת בגמ' רבה ור' יוסף אם ביה"ש מתחיל מהשקיעה כל זמן שפני מזרח מאדימין, או שמתחיל משעה שהכסיף התחתון, ואמרי' שלדעת רבה ביה"ש מתחיל מהשקיעה במשך זמן דג' רבעי מיל, וא"כ מהכ"ת להוסיף ע"ז עוד זמן. אכן שוב ראיתי בביאה"ל (סי' רצג ד"ה שירא) שכ' דמ"ש רש"י (לד:) שהכסיף היינו שהשחיר, בע"כ צ"ל דלאו דוקא השחיר דזה נמשך זמן רב מאוד, אלא כל שנסתלק האדמומית מן אותו מקום ונוטה ללובן מלשון הכסיף פניו הוא בכלל החשיך. וכן בהגר"א משמע דבמה שנשקע אורה מלהאדים מקרי הכסיף. ע"כ. וא"כ י"ל דהאול"צ נסתפק דילמא השקיעה תלוי במה שהחשיך בפועל, ובזה הגמרא לא נסתפקה כלל למימר דילמא הוי שקיעה. אבל אכתי תקשי עליו ביותר שזהו נגד הגמ' דאמרי' דביה"ש תלוי במה שהשמש שוקעת. ולזה נתכוין ביבי"א בהערותיו ע"ד האול"צ דביה"ש מתחיל מיד לאחר ששקעה החמה, דהיינו שנכסתה מעינינו, ואיך יתכן לומר שביה"ש מתחיל משהחשיך הרקיע.

מחלוקת הגאונים ורבינו תם בזמן כניסת השבת וצאת השבת

באה השקיעה השניה שבה מתחיל זמן ביה"ש, שהוא ג' רבעי מיל, ואחר זה הזמן הוי לילה גמור. ומצינו למעלה משלושים ראשונים העומדים בשיטה זו, הלא המה: רב האי גאון, הראב"ד, הרז"ה, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ה, הריטב"א, הר"ן, הרב המגיד, המאירי, אוהל מועד, הסמ"ג, הרוקח, המרדכי, רבינו פרץ, הרא"ש, רבינו ירוחם, רב סעדיה גאון, העיטור, התרומה, הראב"ה, מהר"ם מרוטנבורג, תוס' רי"ד, הרי"א, הראב"ן, הרשב"ם, המנהיג, תרומת הדשן, האבודרהם, ועוד, הובאו דבריהם בשו"ת יביע אומר ח"ב (חא"ה סימן כא, ובמילואים שם). ע"ש. [ומחבר אחד הראני שאסף כעמיר גורנה מדברי הראשונים, ועלה לו למעלה מ-80 ראשונים דנקטי כשיטת ר"ת].

השיטה השלישית היא דעת הרא"ם, רבי אליעזר ממין בספר היראים (סימן קב דף מה), שקודם

והנה בגמ' שבת (לד:) מבואר, שמזמן השקיעה מתחיל זמן ביה"ש, והוא כג' רבעי מיל. וידועה מחלוקת הראשונים, בענין זמן כניסת השבת וצאתה. וג' שיטות בדבר: השיטה הראשונה היא שיטת הגאונים, שהשקיעה הנראית לעינינו שבה גלגל החמה מתכסית מעינינו, היא השקיעה שדיברו בה חכמים. ואז מתחיל זמן ביה"ש, ולאחר כרבע שעה לערך הוי לילה גמור. ודבריהם מבוארים בתשו' מהר"ם אלאשקר (סימן צו). בשם רב שרירא גאון, ורב האי גאון, ורב נסים גאון. ושכ"ד הרי"ף ורבינו אברהם בן הרמב"ם. ומהריק"ש, והגר"א, ובעל התניא, ועוד.

ולעומתם דעת ר"ת ודעימיה, בתוס' (שבת לה.) ובספר הישר (עמ' קלט), שיש ב' שקיעות, הראשונה מתחילה עם השקיעה הנראית לעינינו, עד ג' מילין ורביע, וכל זמן זה נחשב ליום גמור. ואחר זמן זה